

https://doi.org/10.31516/2410-5325.086.01*
УДК 7.031.2(=161.2):008]-044.922](477)(045)

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОГО ДУХОВНОГО МИСТЕЦТВА В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

А. А. Кікоть

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
ankikot13@gmail.com

Г. Д. Панков

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
gpank27@gmail.com

А. Л. Щербань

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
kozaks_1978@ukr.net

A. Kikot

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6927-4892>

H. Pankov

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1017-4891>

A. Shcherban

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

А. А. Кікоть, Г. Д. Панков, А. Л. Щербань. Загальні тенденції трансформації традиційного духовного мистецтва в культурі України

Упродовж історії культури України відбувається постійний процес розвитку соціального й духовного досвіду в руслі збереження і трансляції мистецьких здобутків у єдності надбань, втрат і змін. Це дослідження окреслює основні закономірності в трансформаціях традиційного мистецтва населення території України від найдавніших часів до сьогодення в контексті взаємозв'язку традиції та інноваційних процесів. Вивчено тенденцію синтезу окремих елементів традиційної культури із ціннісними інноваціями епохи глобалізації. Процес трансформації також досліджено в системі функціонування мистецтва. Простежено помітну актуалізацію сакральної та престижно-репутаційної функцій. Сформульовано висновок про тривалість процесу трансформації мистецтва мешканців українських земель і його детермінованість соціокультурними умовами. Охарактеризовано конкретні прояви окремих трансформацій.

Ключові слова: мистецтво, трансформація, культурна традиція, культурна інновація, функціональна орієнтація мистецтва.

A. Kikot, H. Pankov, A. Shcherban. General trends in the transformation of traditional spiritual art in the culture of Ukraine

The purpose of this article is to examine comprehensive trends in the transformation of traditional

spiritual art of Ukraine. Academic research of this issue will help to reveal the development trajectory of traditional spiritual art in Ukrainian culture. An academic resolution of the defined issue will help to reveal the developmental trajectory of traditional art in the context of the interconnection between the established traditions and innovative processes.

The main methodological tool for the study of the mentioned problem consists of summarizing the experience of empirical and theoretical research on specific aspects of the development of traditional art in Ukraine.

The result of the research presented in the article. This study outlines the main patterns in the transformations of traditional spiritual art among the population of Ukraine, spanning from ancient times to the present, in the context of the interconnection between tradition and innovative processes. Until the advent of the modern era, the most distinct artistic artifacts in the traditional spiritual culture of this region's inhabitants conveyed the creators' reflections on phenomena of the "higher" world through artistic forms. However, at each stage of the traditional spiritual art development, various challenges arose, prompting transformations. Notably, throughout the XX century, these changes accelerated significantly. Since the late 1920s, due to the impact of Bolshevik ideology on rural culture, its spiritual component also began gradually evolve, particularly in the eastern and central regions of our country, comparing to previous decades.

Ukraine's attainment of independence and the removal of ideological barriers imposed by the Soviet regime significantly expanded intercultural connections and partnerships between Ukrainian artists and their international counterparts. The beginning of the XXI century was marked, on the one hand, by the expansion and deepening of globalization processes, which lead to the unification of various aspects of social and cultural life and substantially contribute to crises surrounding national identity. In contrast, there has been a growing interest in the unique features of Ukrainian culture and an effort to adapt the traditions of national art to new conditions.

The process of transformation is also examined within the system of art's functioning, with a notable emphasis on the activation of its sacred and prestige-reputational functions.

The scientific novelty. The scientific novelty of this publication lies in the attempt to present a comprehensive view of certain aspects of folk-art existence, highlighting the unity and interconnection of its traditional characteristics and innovations.

The practical significance. The results of this study can be used in the educational process for teaching courses within the fields of cultural studies and art history.

Keywords: *art, transformation, cultural tradition, cultural innovation, functional orientation of art.*

Актуальність теми дослідження. Упродовж історії культури України відбувався і відбувається постійний процес розвитку соціального й духовного досвіду з метою збереження та трансляції мистецьких здобутків у єдності надбань, втрат і змін. Усі ці процеси можна розглядати на локальних рівнях у певних аспектах синхронії та діахронії, а також на рівні узагальненого осмислення, як це передбачено в цій публікації. У цьому контексті особливо актуального значення набуває осмислення ролі традиції як соціокультурного інституту, покликаною забезпечувати стабільність інваріантів народного мистецтва в умовах процесів культурних трансформацій, які відбуваються під впливом різноманітних суспільних детермінантів. Сучасна соціально-політична ситуація становить серйозний «виклик» для національно-культурного надбання, що значною мірою посилює значення дбайливого ставлення до його збереження, примноження й

упровадження в суспільне та культурне середовище поліетнічної й поліконфесійної держави Україна.

Постановка проблеми. Традиційне мистецтво можна розглядати як у статиці, так і в контексті соціокультурної динаміки з урахуванням макрокультурного масштабу, а також регіонального та етнокультурного рівнів. Саме в процесі вивчення динаміки розвитку мистецтва виявляються явища його трансформації, котрі відбуваються під сильним впливом різноманітних «викликів» певних соціальних, культурних і політичних чинників, властивих конкретній історичній епісі. Проблема змін мистецтва супроводжується питаннями про суть і механізми вираження, збереження та трансляцію досвіду його ціннісного й семіотичного змісту від одного покоління до іншого, що відбувається через призму історичних епох.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним розвідкам з поставленої проблеми не притаманні широке охоплення й достатня глибина вираження, хоча тема вивчається в значній кількості публікацій на рівні окремих аспектів. Виокремимо праці, у яких узагальнюються процеси трансформації деяких галузей мистецтва на рівні окремих етапів еволюції та морфологічних модифікацій в історії України (монографії А. Кікоть (присвячена семіозису українського костюма) (Кікоть, 2010) та А. Щербаня (тема — вивчення трансформацій орнаментати кераміки в традиційній культурі населення Лівобережної України) (Щербань, 2017)). Особливий інтерес у контексті цього питання становить монографія О. Копієвської (Копієвська, 2014), у якій розглянуто широке коло питань, пов'язаних із проблемою особливостей трансформаційних процесів у різноманітних сферах культури сучасної України, включаючи мистецтво. Пропонується діалектика глобального та локального вимірів культуротворення як плідний методологічний підхід у вивченні цих процесів.

Мета статті — проаналізувати загальні тенденції в трансформаціях традиційного мистецтва в культурі України. Її реалізація дозволить окреслити єдність та спадкоємність мистецьких здобутків вітчизняного культурного процесу.

Наукова новизна статті: сформульовано узагальнюючі висновки щодо трансформаційних

процесів у традиційному мистецтві мешканців українських земель у діахронічному вимірі через призму соціокультурної динаміки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Традиційне мистецтво зазвичай розглядається науковцями як специфічна модель духовності, у якій виражається єдність універсальних і специфічних національних характеристик культури. Їхній зміст становлять цінності, котрі вказують на певні світоглядні значення та орієнтири, яких дотримує колективна свідомість. На думку С. Гатальської (2005), «в найширшому значенні традицію можна визнати як соціальну форму передання людського досвіду, без якого немислиме функціонування культури; її можна уявити як вид колективної пам'яті, як певним чином упорядкований, відібраний і структурно організований досвід суспільства» (Гатальська, 2005, с. 115). Аналіз збережених до сьогодні пам'яток мистецтва населення України від доби пізнього палеоліту до початку Новітнього часу підтверджує ці судження. Додамо, що найбільш виразні мистецькі предмети в традиційній культурі мешканців регіону, який досліджується, передавали в художній формі рефлексії творців щодо явищ «вищого» світу (спочатку світу духів, пізніше — богів). Якщо в якихось мистецьких творах зображувалися мотиви, пов'язані з потворним, «нижчим» світом, то вони мали підкорене положення в сюжетах, підкреслювали різницю між світами, переможеність «темних» сил тощо.

Але на кожному етапі розвитку мистецтва виникали ситуації викликів, які спричиняли його трансформації. Наприклад, починаючи з XVIII ст. в Європі інтенсифікувався глобальний процес змін духовної складової культури мас, що почався у великих містах. На теренах України ця інтенсифікація запізнилася, зокрема у зв'язку зі слабким розвитком специфічно міської культури. Адже фактично до кінця XIX ст. переважна більшість населення найбільших українських міст значною мірою зберігала ознаки традиційного світогляду. Упродовж наступного століття зміни запроваджувалися форсованими темпами. З кінця 1920-х рр. унаслідок тиску більшовицької ідеології на культуру села, її духовна складова також, особливо в східних і центральних регіонах нашої держави, змінювалася, до того ж інтенсивніше, ніж упродовж

попередніх десятиліть. Зокрема, внаслідок руйнування традиційних, сформованих упродовж попереднього часу трактувань основних категорій естетики, поступово трансформувалася роль мистецтва як високого ідеалу, до якого потрібно прагнути. «Народне» мистецтво в результаті створення різноманітних артілей і нищення кустарництва шаблонізувалося, й «духовна» його складова поступово нівелювалася. Працівники артілей керувалися «зразками», які транслиювали «вчені» наставники, та притаманними певним підприємствам чи регіонам тогочасними уявленнями про красу. Не базуючись на «давніх» (панівних в українській художній культурі до часів її трансформацій кінця XIX — початку XX ст.) традиціях, що сформувалися внаслідок тривалої практики попередніх поколінь, вони активно змінювали як морфологію творів «народного мистецтва», так і їх внутрішній сенс. Одним із проявів таких змін, наприклад, стало впровадження елементів соцреалізму та різноманітних скульптурних зображень чортів як позитивних персонажів. Але саме завдяки діяльності артілей, а пізніше заводів і фабрик, творами «народного декоративно-прикладного мистецтва» маси українців користувалися впродовж усього подальшого періоду історії нашої держави.

Після здобуття Україною незалежності, зняття встановлених радянським режимом ідеологічних бар'єрів із західними країнами, що супроводжувалося втіленням прагнення до євроінтеграції, сприяло значному розширенню міжкультурних зв'язків і партнерства митців українського мистецтва із зарубіжними його представниками. Обмін відповідним досвідом між вітчизняними та зарубіжними партнерами здійснюється в межах різноманітних регіональних і міжнародних заходів, які проводяться міжнародними корпораціями, спонсорами, приватними колекціонерами, зацікавленими мистецтвом сучасними брендами. Початок XXI ст. позначився, з одного боку, розширенням і поглибленням глобалістичних процесів, які призводять до уніфікації різноманітних сторін суспільного та культурного життя, що значною мірою сприяє кризовим явищам щодо національної ідентичності. Дедалі інтенсивніша політика євроінтеграції спричиняє переорієнтацію

свідомості із царини національних цінностей на цінності європейської культури. Т. Міронова разом з іншими дослідниками відзначили факт розширення системи міжнародної комунікації в царині мистецтва, що вже не обмежується залученням його діячів до подій світового мистецького життя, але відбувається глобальна експансія банків і міжнародних корпорацій, які поширюють власні інтереси та прагнуть охопити ними різні регіони світу (Міронова, 2021, с. 16).

Однак на противагу зазначеній тенденції відбувається зростання зацікавлення національним корінням української культури та традиціями вітчизняного мистецтва. Загрози поглинання їхніх цінностей глобалістичною хвилею протиставляється прагнення адаптувати їх до глобальних процесів та євроінтеграції, що має сприяти збереженню національно-культурної ідентичності. Загострення протистояння між Україною та росією в останнє десятиліття, а особливо сучасна широкомасштабна війна, значною мірою спричинили зростання патріотичних настроїв серед громадян нашої країни, а також інтересу до української історії та культури. За цей період збільшився суспільний попит на твори українського мистецтва. Звернення до його традицій сучасними митцями, відтворення змістових і стильових даних нині не зводиться до механічного їх упровадження у творчий процес. Одні митці дійсно відтворюють українську тематику звичними художніми прийомами, намагаючись привернути увагу українців до національної автентичності.

Але в 1990-х рр. почала поширюватись тенденція синтезу окремих елементів української культурної спадщини з елементами мистецтва модерну й постмодерну. Ця обставина пояснюється пошуками нових тенденцій розвитку вітчизняного мистецтва шляхом звернення до минулого та його втілення новітніми жанрово-стильовими засобами. У результаті означеного художнього синтезу сформувався неоміфологізм як специфічне явище в культурі України. Означеному синтезу притаманне використання українського фольклору, що сприяло формуванню неофольклоризму в музиці та хоровому мистецтві. Неофольклоризм розглядається явищем неоміфологізму як художня течія й метод. Його

дослідниця Н. Гречуха звернула увагу на синтез у музичній та хореографічній культурі смислових і структурних параметрів міфу з елементами модерну і постмодерну, а естетичними засадами неофольклоризму визначила міфологічно-світоглядні концепти українського музично-обрядового фольклору. Міфологізм подається сучасними засобами музичного і хорового мистецтва в презентаціях ритуально-магічних форм, які є інституціональними носіями та трансляторами міфічної свідомості (Гречуха, 2007). Таким чином, сакральний простір українського традиційного мистецтва презентується сучасними світськими засобами художньої творчості.

Аналогічна ситуація простежується в сучасному українському живописі, де використовуються мотиви селянського побуту, фольклору, історичних подій, життя козацтва, сакрального мистецтва. Виявляється зацікавленість дохристиянською міфологією, культурою українського бароко. Дослідниця вітчизняної спадщини мистецтва А. Поліщук навела деякі конкретні приклади методу стильового вираження українського пейзажу модерною і постмодерною художньою мовою. Відзначила значний інтерес до барокової пластики в трактуванні образів гайдамаків та інших національних сюжетів, а також приклади передання традиційних архетипів засобом абстрактних форм (Поліщук, 2019).

На початку XXI ст. змінюються естетичні цінності, розробляється нова система осмислення художньої практики, що вже не вписується в традиційні уявлення про естетичне і художнє. Відповідно, сформувався новий тип свідомості, оцінки й сприйняття різних систем цінностей і естетичних смаків, новий тип менталітету й мислення. Важливою тенденцією трансформації культури в сучасній Україні вбачаються зміни її функціональної орієнтації. У ситуації загострення кризи українського суспільства, особливо в умовах широкомасштабної російської агресії, помітно зростає роль мистецтва в зниженні емоційного напруження та подоланні психологічних стресів. Н. Авер'янова доводить, що в сучасному світі мистецтво ефективно використовується з метою релаксації, реабілітації та зниження емоційного напруження в конфліктних ситуаціях, що зумовило виникнення

«терапії мистецтва». Під впливом терапевтичної функції мистецтва відбуваються вихід негативних почуттів людини та формування в неї відчуття внутрішнього контролю. Ця функція нині набуває надзвичайної актуальності в умовах швидкого зростання агресії в суспільних відносинах (Авер'янова, 2019).

Але з оригінальними творами мистецтва маси населення України майже не контактують. Цю можливість цілком втратили мешканці значної кількості окупованих і прифронтових територій. Та й на інших українських землях багато музеїв, у зв'язку із загрозою втрати колекцій, не експонують частину значимих творів мистецтва. Тому українські громадяни та іноземні туристи, прагнучи контактувати з предметами української культурної спадщини, звертаються до різних копій та імітацій. Варто зауважити, що такими творами (наприклад, іконами) жителі більшості теренів України (окрім міст Північного Причорномор'я та Криму) користуються з сакральною чи релігійною метою безперервно від часів запровадження християнства. Доволі часто і самі копії ставали джерелом для наслідування. З поширенням дешевих технік копіювання творів образотворчого мистецтва (зокрема, літографій) у XIX ст. споживачі цього різновиду мистецького продукту отримали можливість «спілкуватися» з копіями найпопулярніших зображень. Але окремі культурні діячі кінця XIX — початку XX ст. (наприклад, В. Розвадовський, В. Кричевський та інші представники інтелігенції) все ж намагалися ознайомити навіть мешканців сіл із сучасними мистецькими творами, зокрема за допомогою пересувних виставок.

Нині в певною мірою безпечних регіонах нашої держави також проводяться різноманітні виставки, які можна розділити щодо традиційного мистецтва на два магістральні напрями:

1. Заходи, які проводять ентузіасти з метою популяризації традиційного мистецтва.
2. Бізнес-заходи.

Адже відомо, що найпомітніша особливість трансформування культури в сучасному бутті визначається її ринковістю, що узалежнює її не лише від інтересів аудиторії, а й від капіталізації. Бізнес-середовище інтенсивно використовує культуру для обслуговування відповідних

завдань та інтегрує її у світ ринку, підпорядковуючи законам його існування. Зважаючи на цю ситуацію, дослідниця сучасного мистецтва О. Оленіна пропонує виокремлювати престижно-репутаційну функцію сучасного мистецтва, завдяки якій мистецтво постає специфічним способом зміцнення репутації й демонстрації високого статусу його власника (Оленіна, 2011, с. 10). Обидві зазначені функції значною мірою знижують роль естетичної складової мистецтва, посилюючи її утилітаристську роль у формуванні культури бізнесу та ринкових стосунків як на рівні об'єктивної дійсності, так і в образі й стилі мислення. До речі, після входження населення України в систему ринкової економіки частина майстрів, що позиціювала себе як народні (зокрема, керамісти), почала інтенсивно впроваджувати у свою продукцію потворні образи (наприклад, зображення українців з гіпертрофованими статевими ознаками та рисами облич, підкресленням потягу до алкоголю та переїдання).

Висновки. Трансформація традиційного мистецтва мешканців українських земель — тривалий процес, у якому перетинаються елементи традиційної культури із ціннісними інноваціями. Це перетинання вважається наслідком двох викликів — вітчизняної традиційної спадщини та загальної тенденції розвитку європейської культури, що породжувало і популяризувало нові характеристики культури, поширюючи їхні цінності в українському просторі.

На початку XXI ст. звернення до традиційної міфологічної тематики та жанрово-стильових структур українського традиційного мистецтва не ставиться в опозицію до модернових і постмодернових мистецьких модифікацій сучасності. Сучасні митці схильні до їх культурного синтезу, у результаті чого особливої популярності набули неоміфологізм та неофольклоризм, які сформувалися в особливий мистецький напрям. Наявність елементів традиційної української культури в цьому синтезі представляє собою форму їх збереження в складних умовах сучасної ситуації гіпертрофічного стану урбанізації і технологізації.

Крім звернення до народної традиції мистецтва, вітчизняні художники спрямовують увагу

до напрямів модерну, які не дозволялися за часів домінування т. зв. «соцреалізму». Трансформаційний процес спостерігається й у системі функціонування мистецтва. Інтеграція його в товарно-грошові відносини виникла як наслідок здійснення мистецтвом інвестиційно-накопичувальної функції як способу збереження, накопичування й збільшення капіталу, що артикулюється в мистецьких галузях. Водночас мистецтво постає специфічним способом зміцнення репутації й демонстрації високого статусу власників певних брендів, виконуючи престижно-репутаційну функцію. Зростання потреби

в релаксації, реабілітації та зниженні емоційно-го напруження в конфліктних ситуаціях зумовило надзвичайну актуалізацію терапевтичної функції мистецтва.

Перспективи подальшого дослідження цієї теми вбачаються в необхідності значного розширення та поглиблення аналізу окреслених тенденцій. Доцільно звернути більшу увагу на вивчення шляхів і механізмів поширення стильових та жанрових інновацій у традиційному мистецтві.

Список посилань

- Авер'янова, Н. (2019). Місце мистецтва в контексті деконфліктизації сучасного українського суспільства. *Українознавчий альманах*, 24, 103–107.
- Гатальська, С. М. (2005). *Філософія культури*. Либідь.
- Гречуха, Н. Г. (2007). *Неоміфологічні тенденції у хоровому мистецтві України 80–90 років ХХ ст.* [Дисертація кандидата, Київський національний університет культури і мистецтв]. Київський національний університет культури і мистецтв.
- Кікоть, А. А. (2010). *Семіозис українського костюма: гендерні репрезентації*. ХДАК.
- Копієвська, О. Р. (2014). *Трансформаційні процеси в культурі сучасної України*. НАКККіМ.
- Міронова, Т. (2021). Основні напрями українського мистецтва 1990–2020 років: художня мова, форми та виражальні засоби — стан дослідженості проблеми. *Сучасне мистецтво*, 17, 175–182.
- Міронова, Т. В. (2021). Українське мистецтво з початку 2000 років: «друге відродження» у світовому культурному полі. *Культура і сучасність*, 1, 166–175.
- Оленіна, О. Ю. (2011). Функціонально-рольова специфіка сучасного мистецтва. *Гуманітарний часопис*, 3, 5–11.
- Поліщук, А. (2019) Українська культурна спадщина у київському живописі 1990-х років. *Мистецтвознавство*, 11 (75), 276–280. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-60>
- Щербань, А. (2017). *Трансформації орнаментування кераміки в традиційній культурі Лівобережної України (кінець VII тис. до н. е. — XIX століття)*. Олександр Савчук.
- Olenina, O., Protsenko, O., & Pichuhina, Yu. (2022). The status of art in the modern digital space. *Culture of Ukraine*, 78, 18–29. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.02>

References

- Averianova, N. (2019). The place of art in the context of deconfliction of modern Ukrainian society. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 24, 103–107. [In Ukrainian].
- Hatalaska, S. M. (2005). *Philosophy of culture*. Lybid. [In Ukrainian].
- Hrechukha, N. H. (2007). *Neomythological tendencies in the choral art of Ukraine in the 1980–1990s* [Candidate's thesis, Kyiv National University of Culture and Arts]. Kyiv National University of Culture and Arts. [In Ukrainian].
- Kikot, A. A. (2010). *Semiosis of Ukrainian costume: gender representations*. KSAC. [In Ukrainian].
- Kopiievska, O. R. (2014). *Transformation processes in the culture of modern Ukraine*. NAKKKiM. [In Ukrainian].
- Mironova, T. (2021). The main directions of Ukrainian art in 1990–2020: artistic language, forms and expressive means — the state of research of the problem. *Suchasne mystetstvo*, 17, 175–182. [In Ukrainian].
- Mironova, T. V. (2021). Ukrainian art since the beginning of 2000: The “second revival” in the world cultural field. *Kultura i suchasnist*, 1, 166–175. [In Ukrainian].
- Olenina, O. Yu. (2011). Functional and role specificity of contemporary art. *Humanitarnyi chasopys*, 3, 5–11. [In Ukrainian].

- Polishchuk, A. (2019) Ukrainian cultural heritage in Kyiv painting of the 1990s. *Mystetstvoznavstvo*, 11 (75), 276–280. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-60>. [In Ukrainian].
- Shcherban, A. (2017). *Transformations of ceramics ornamentation in the traditional culture of the Left-Bank Ukraine (late VII millennium BC — XIX century)*. Oleksandr Savchuk. [In Ukrainian].
- Olenina, O., Protsenko, O., & Pichuhina, Yu. (2022). The status of art in the modern digital space. *Culture of Ukraine*, 78, 18–29. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.02>. [In English].

Надійшла до редколегії 20.09.2024

A. A. Кікоть

доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

Г. Д. Панков

доктор філософських наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

A. Л. Щербань

доктор культурології, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

A. Kikot

Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

H. Pankov

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

A. Shcherban

Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine